

הרוצה בתקנת אותו ניצוץ כדי להתגלות על ידי זה אורות יקרות דדברי-תורה בעולם ע"י נפשות יקרות, שיוכלו לצאת ממאסר הקליפה על ידי זה. ויש בזה גם כן ענינים עמוקים בהזדמנות תקלה דאכילת איסור לאיזה אדם במה שלא ידע לזוהר והוא כאונס דרחמנא פטריה, ולמה עשה הש"י ככה – אבל גם זה מחשבות עמוקות מגדול העצה ית"ש לטובת בריותיו. ולפי שדבר זה הוא דרך תקלה ועשיית איסור, על כן אינו בא ע"י אנשים גדולים הראשונים דכמה"ש שאין הקב"ה מביא תקלה במידי דאכילה על ידם (תוס' חולין ה: ואב"מ).
ודגוים עובדי עבודה זרה נקרא 'זבחי מתים' – שאין בהם שום חיות רוחניות כלל, ואלו אוסרין בכל שהוא, ואין ניתרים ע"י תערובות גם כן, ואין להם תקנה אלא שריפה, ומכל מקום גם אפרו אסור כנקברין וכמאן דאמר בסוף דתמורה חוץ מעצי אשירה, והכי נמי לתקרובת עבודה-זרה דהוקשו למת ליאסר גם אפרן, ואין להם תקנה בקבורה כמת שהוא מהנקברין – דזהו תקנתו שישוּב אל העפר כשהיה ואז ישוב לציץ ולצמוח כעשב השדה בתחית המתים, אבל אלו אין להם תקנה גם בתחית המתים רק כי יבולע המות מן העולם יבטלו לגמרי, וכל קיומם בעולם הזה הוא מציאות המות בו... (מתוך מחשבות חרוץ כ, עמ' 182).

דף מו

'לכנות לה שם... היו קורין אותה בית גליא קורין אותה בית כריא...' – הרמב"ם לא הזכיר דין זה. והמאירי כתב בלשון הזו: 'ראוי לישראל המזכירה לכנות לה שם לגנאי, כדי להסיר לב עובדיה מעליה ולהפוך עבודתו לשם יתברך'. וקצת משמע שלדעתו אין זה חיוב גמור אלא כהנהגה טובה. אבל בשו"ע (יו"ד קמד, טו) הביא הלכה זאת כחיוב: 'צריך לשרש אחר האלילים ולכנות לה שם גנאי'. (וע"ש בפוסקים שנחלקו אם דין זה נוהג רק בארץ ישראל, ששם חייבים לרדוף אחריה ולשרשה, או גם בחו"ל).
נראה שבהלכה זו כלולים שני דינים: א. דין איבוד ע"ז, שמתבטא בכך שאינה נזכרת בשמה [ומצד זה העלו בגמרא אפשרות 'יכול לא לשבח ולא לגנאי'] ב. לכנותה בכינוי גנאי ובזיון.
והנה הדין הראשון נכלל במה שכתב הרמב"ם (ע"ז ה, יא) 'לא יאמר אדם לחבירו שמור לי בצד עבודת כוכבים פלונית וכיוצא בה. וכל עבודת כוכבים הכתובה בכתבי הקדש מותר להזכיר שמה, כגון פעור...'.
והדין השני נראה שהוא נכלל במה שאמרו (במגילה כה: ועוד) 'כל ליצנותא אסירא חוץ מליצנותא דע"ז', שכינוי גנאי גם הוא בכלל ליצנותא. ואכן הרמב"ם שהשמיט דין כינוי גנאי כנ"ל, כמו כן השמיט ענין ליצנותא דע"ז כלל [רק בהגהות מיימוניות פ"י מהל' ע"ז הביאו]. אבל בשלחן ערוך הביא את שניהם (קמד, טו קמו, ה). ושם סבר הרמב"ם שעיקר החיוב הוא משום דין איבוד כדכתב קרא, וענין שם גנאי אינו חיוב אלא הנהגה טובה ומדת חסידות, וכמשמעות דברי המאירי, ולכך השמיט פרט זה [ומצינו כיו"ב שהשמיט הרמב"ם דבר שאינו אלא הנהגה טובה – ע' אגרות משה (חו"מ ח"ב סא, ד) אודות השמטת הרמב"ם ענין פקיקת העזרה בערב פסח. וכן י"ל אודות השמטתו דברי המשנה בר"ה (כו): על ציפוי השופר שבמקדש בכסף או בזהב].
והמלבי"ם (בפירוש הספרי פר' ראה עה"פ 'ואבדתם את שמם') כתב שלפי פסקי הרמב"ם מפסוק זה למדים שצריך לשרש אחריה ולכך אין מקור להלכה לדין זה לכנותה בגנאי. וע"ע עד"ז בהעמק שאלה נב, ג. וע"ע מנ"ח תלו ובהגהות הגרי"פ פערלא.

'אבני הר שנידלדלו... וחד אמר מותרות' – הרמב"ם (ע"ז ת, ב) כתב שעבדן במקומן [ופרש בכסף משנה

ש'נידלדלו' בדוקא ולא נעקרו לגמרי. וע' מש"כ בזהב"כ כד שבכ"מ משמע לפרש הידלדלות כעקירה גמורה. גם היה מקום לשער ש'נידלדלו' שבכאן היינו 'נידרדרו' (ומצינו כמה חילופי ר' ל'. ע' סוטה יט: 'מערערין' – כמו 'עלעלו דם' באיוב), והכונה לאבנים שהחליקו וירדו במדרון ההר]. ואולם הרי"טב"א כתב אפילו הועברו למקום אחר, אין זה נחשב תפיסת יד אדם, ודוקא זקיפת לבינה כדי לעבדה, הרי זה מעשה ניכר. הרמב"ם פסק להלכה שמוותרות. והר"ן תמה על טעמו ונקט לחומרא, שכיון שלא הוכרעה הלכה בגמרא, הולכים לחומרא בשל תורה. וכן הביא מהרמ"ה, וכן דעת הראב"ד (כמוש"כ הכס"מ שם). ובקהלות יעקב (יז) פרש טעמו של הרמב"ם, שאעפ"י שבתלמוד דידן לא סיימו דעת כל חכם, בירושלמי מבואר שחזקיה המתיר ורבי יוחנן האוסר, ולכך פסק הרמב"ם כחזקיה שהיה רבו של ריו"ח.

'מה להצד השווה שבהן שכן לא נשתנו מבריייתן? אלא אתיא מבהמה בעלת מום ומהר' – ואם תאמר, הא גופא מנין שבהמה בעלת מום שהשתחוה לה מותרת, הלא מקור התר בעלי חיים הוא ממה שאסרה תורה לגבוה, מכלל דלהדיט מותר, וא"כ יש לומר שהוצרך הכתוב לאסור לגבוה בבהמה תמה, אבל בעלת מום שנשתנתה מבריייתה אף להדיט אסורה [וכן יש לשאול על אילן יבש שבסמוך]? ויש לומר שהשינוי מבריייתו אינו מהוה קולא ממש, הלכך אין פורכים בנין אב בסברא זו, וכיון שגילה הכתוב שבהמה תמה מותרת, למדים מזה גם בהמה בעלת מום. אך כשבאנו ללמוד בצד השווה מהר ומבהמה, בזה פורכים פירכא כל דהו, הגם שאינה של קולא וחומרא (כמו שאמרו בחולין קטו:). הלכך אין ללמוד דבר שנשתנה מבריייתו מהר ומבהמה תמה (עפ"י עמודי אור קז,ה).

'...ואי נמי, מבהמה תמה ומאילן יבש' – יש לשמוע מכאן שאילן יבש נחשב כמחובר, ואינו דומה לעמוד שננעץ בקרקע שדינו כתלוש ולבסוף חיברו. שאם אילן יבש נחשב כתלוש, הרי דינו כאבני הר שנדלדלו (חזו"א י"ד ס, כד; עוקצין ג,ג).

'זקף ביצה להשתחוות לה מהו, קא סלקא דעתך להשתחוות לה והשתחוה לה...' – הביצה אינה בכלל 'מחובר' ולא בכלל 'בעלי חיים', מאידך אין בהבאתה לעולם ובהכנתה שום תפיסת יד אדם. הלכך לולא שזקפה לא היתה נאסרת, וכדין אבן שנתדלדלה. והספק לפי ה'סלקא דעתין' הוא האם מעשה הזקיפה דיו להחשב 'תפיסת יד אדם'. ונראה שלמסקנא אין לנו הוכחה לפשוט ספק זה.

(ע"ב) 'קולא וחומרא – לחומרא פרכינן' – וכן הוא בשאר מידות שהתורה נדרשת בהן; כאשר קיימות שתי אפשרויות לקולא ולחומרא – למדים לחומרא. (ע' ביבמות ח לענין הקש. וע"ע בשו"ת אגרות משה י"ד ח"א ריו). ואולם לענין דרשות מיתור הכתוב, נראה שכלל זה אינו אמור (עפ"י אגרות משה או"ח ח"א פח). [התוס' בב"ק (ג). כתבו שמדה היא בתורה, ולא משום ספיקא דאוריתא לחומרא. ולכן גם בענין ממון למדים לחומרא. ויש שנראה מדבריהם שאין סוברים כן (ע' במובא ביוסף דעת שם. וצ"ע מסנהדרין נג. דמבואר ללמד ג"ש למיתה קלה ולא לחמורה). וע"ע במובא בקדושין לד אודות כלל זה במצוות עשה. כשמסתבר לדרוש לקולא, יש אומרים שדורשים לקולא ולא לחומרא (עתורא"ש יבמות סט. ואולם התוס' שם לא תרצו כן).

*

וסדתם ועבדתם אלהים אחרים – כאשר אדם סר מן הדבקות ח"ו יבא לידי 'ועבדתם אלהים אחרים' (לקוטי אמרים מהרד"ב ממעורריתש).

ב. נטעו מתחילה לעבודת כוכבים – אסור לדברי הכל, וחייבים לגדעו ולשורפו כמפורש בכתוב. כתב הרמב"ן [דלא כ"ש אומרים]: למאן דאמר (נא). עבודת כוכבים של גוי אינה אסורה עד שתעבד, אין האילן אסור אלא אם כן עבדוהו קודם שנטעוהו או קודם השרשה, וכן אם היתה שם ע"ז ונטעו עליה האילן לצל. אבל בלאו הכי מותר, שהרי בשעת חלות האיסור הוא מחובר ואין דינו להאסר [ודינו כנטעו ולבסוף עבדו. וכן הדין בנטעה ישראל. ע' מקור מים חיים יו"ד קמה].
ויש מהראשונים שכתב שבנטע גרעין, לעולם אין האילן נאסר עד שיעבד, שהרי לא עשה הגוי בידיו את הע"ז (עפ"י תורי"ד מה, מהדו"ג).

ג. אשירה שניטעה מאליה מותרת, כדין הרים וגבעות (רש"י ותוס'). התוס' כתבו שלפי פרש"י [ולא לפי פירושם], אין מותר לחכמים אלא אם גם הגרעין שצמח האילן ממנו, בא מאילן הניטע מאליו, וכן עד ששת ימי בראשית, אבל בלאו הכי נחשב כ"ש בו תפיסת ידי אדם' ואסור.

מבואר בגמרא שאילן יבש דינו כאילן חי הגם שנשתנה מברייתו, ואינו נאסר אם אין בו תפיסת יד אדם.

דף מו

עג. א. דבר תלוש שלא היתה בו תפיסת יד אדם, כגון אבני הר שנידלדלו מאליהן או ביצה שנולדה, האם נאסר משום 'נעבד'?

ב. האם בעלי חיים נאסרים משום 'נעבד'?

ג. הר שעבדו לו – האם אבניו כשרים למזבח?

ד. אתנן זונה שהוא מחובר לקרקע – האם כשר לבית ה'?

ה. ישראל שזקף לבינה להשתחוות לה – האם מותרת או אסורה? מה הדין כשהשתחוה לה [הוא או גוי] וכשלא השתחוה? האם יש חילוק בין לבינה לביצה?

א. אבני הר שנידלדלו מאליהן (ולא זקפן אדם); נחלקו בני רבי חייא עם רבי יוחנן האם מותרות (כשם שמצינו בהר ובעלי חיים שמותרים אעפ"י שנשתנו מברייתם, לפי שאין בהם תפיסת יד אדם) או אסורות (שקץ תשקצנו ותעב ותעבנו; אעפ"י שיכול אתה לדורשו להתר – אל תדרשנו, שכל דרשות שאתה דורש בעבודת כוכבים לא תדרשם אלא לשקץ ולאסור ואין לך להתיר בו אלא מה שהתיר לך הכתוב בפירוש. רש"י).

מבואר בגמרא שהוא הדין לביצה שנולדה ולא נעשה בה מעשה, כגון זקיפה – דינה כאבני הר שנידלדלו ועבדו להן.

א. הרמב"ם פסק לקולא, והראב"ד הרמ"ה והר"ן – לחומרא.

ב. נחלקו הראשונים האם מדובר רק כשהאבנים במקומן או אפילו אם יד אדם הזיזתן למקום אחר, אין זה נחשב 'תפיסת יד אדם'.

ב. בעלי חיים שעבדו להם, מותרים להדיוט ואסורים לגבוה (מן הבקר – להוציא את הנעבד. ומכך שגילה הכתוב לאסרם לגבוה, מכלל שלהדיוט מותרים, שהרי כל האסור להדיוט פסול ממילא לקרבן. תמורה כט.).

תקרות שהקריבו לבעלי חיים – אסורה בהנאה [שלא כדין תקרובת להר וכד' שמוותרת, לפרש"י ותוס' (עפ"י חולין מ; תוס' מה. ד"ה ת"ק. וע' בבאור הדבר בקהלות יעקב טז).

ג. הר שהשתחוו לו; נסתפק רמי בר חמא האם אבניו כשרות או פסולות למזבח. ורבא פסל לפי שיש תורת 'נעבד' במחובר אצל גבוה ('קל וחומר' מאתנן שאסור במחובר לגבוה), ומכשירי קרבן כקרבן. רב הונא בדר"י שאלו על דבריו שיש לדון לקולא [גם אפשר שרמי בר חמא לא קיבל מרבא פשיטתו. ערמב"ן], ורבא השיבו וכן הלכה. (רמב"ם איטורי מזבח ד, ז).

ד. אתנן זונה המחובר לקרקע; הניח רבא על פי סתימת הכתוב שאסור להביאו בית ה' (ורהבר"י הקשה, ורבא השיבו).

אפילו לא היה תלוש מעולם, כגון עצים ואבנים מחוברים או בית החצוב במערה (עתוס'). הרמב"ם השמיט דין זה בפירוש, אלא שמסתימת דבריו מבואר שהכל בכלל האיסור (מנחת חינוך תקעא).

ה. ישראל שזקף לבנה והשתחוה לה – נאסרה ודאי. זקף להשתחוות ולא השתחוה – מחלוקת תנאים האם עבודת כוכבים של ישראל אסורה קודם שנעבדה אם לאו (כדלהלן נא).

ולמאן דאמר נאסרה מיד, אפילו לא עשה מעשה אלא קרא לה שם ע"ז אסורה (עפ"י רש"י ד"ה ולמאן). ויש סוברים [בדעת התוס'] להצריך מעשה זוטא עכ"פ (ע"ע בשו"ת אבני נזר או"ח יג, יח, נד).

זקף להשתחוות ולא השתחוה ובה עובד כוכבים והשתחוה לה – אסורה (רב יהודה אמר שמואל), לפי שהיה כאן מעשה חשוב לגלות דעתו שנוח לו בעבודתה, ולכן יכול העכו"ם לאסרה הגם שאינה שלו, כאילו עושה שליחות בעליה.

אפשר דוקא ישראל גדול בן דעת זקף, ולא חרש שוטה וקטן (ע' מנחת חינוך תכט, ח). בזקיפת ביצה נסתפק חזקיה האם יש במעשה זה כדי גילוי דעת מספיק שיכול הנכרי לאסרה, אם לאו – כי שמא אין ניכרת זקיפתה כלבנה. ועלה בתיקו (ולחומר. ר"ן).

למאן דאמר אבנים שנידלדלו מההר אינן אסורות משום 'נעבד' משום שאין בהן תפיסת יד אדם, יתכן וזקיפת ביצה אינה נחשבת מעשה, ואפילו השתחוו לה מותרת. ואין הוכחה על כך לפי מסקנת הסוגיא.

דף מז

עד. א. דבר שנעבד ונאסר ואחר כך נשתנה, האם הותר לגבוה?

ב. נעבד שמוותר להדיוט ונאסר לגבוה [כגון בעלי חיים] – האם כשר להיות חפץ של מצוה?

ג. האם מועיל ביטול עבודה זרה לענין זה שיוכשר החפץ למצוה?

ד. בהמה שנעבדה, האם כשר לעשות ממנה כלים לשירת הלויים במקדש?

ה. המשתחוה למעיינין – מימיו מהו לנסכים?